

Archeologie českých zemí

6. Mladohradištní období 2.

Nejstarší hrady

- **Fortifikace** – **před r. 1000: Alsasko: hraběcí** rody si staví dvory v centrech nebo na okraji vesnic
 - **10. stol.:** pohoří Vogézy a údolí Rýna: 600 hradů (1 hrad na 7 až 15 km²)
stavba hradu: panovnický regál
nejstarší: Ribeaupierre, Frankenburg, Ratburg, Hohen-bourg-Mont St. Odile, Erstein
 - **11. stol.:** dřevohlinité fortifikace s kamennými plentami
(1000 Turquestein, 1089 Thanvillé – 1089)
 - **konec 11. a 12. stol.:** hrady staví nehraběcí rody (střední šlechta)
oslabení panovnické moci v době boje o investituru
 - **2. pol. 12. stol.:** **kamenné hrady** – Francie: kolem r. 1100 vznikají stabilizovaná šlechtická sídla
Německo: kolem pol. 11. stol. s rozvojem ve 12. stol.
Čechy: domácí 2. třetina 13. stol. – hrad a vzápětí později tvrz
Sídla typu motte: Francie – 11. stol. Německo – 12. stol.

Raný středověk

- **Hradiště (gradъ)** – základ správy země, sídlo elity, symbol „veřejné moci“
 - odborný termín pro označení sídliště opevněného valem a příkopem
 - etymologicky: koncovka -iště = místo zaniklého hradu (městiště – města)
 - na Moravě preferováno spíše označení hradisko
 - předchůdce klasického kamenného hradu ze 13. stol.: a) **výšinná**: ostrožné, návrší, na terénních blocích
b) **nížinná**: nejčastěji blatné
- **Český grad (hradec)** – opevněné „veřejné centrum“, které se vyvíjí do tří struktur:
 1. město (věže městské)
 2. hrad (věže hradní)
 3. kostel (věže kostelní)
- **Čechy a Morava** – přechodná kontaktní zóna za okruhem bývalého římského limitu (Limes Romanum), v dosahu inovačních proudů
 - napodobení římských paláců (např. v Raveně) ve franském prostředí
 - opevněné císařské hrady 10. – 13. stol.: palatium (palác) = pfalz (falc)
 - Karel veliký: falc v Cáchách (Aachen)
 - v Chebu (výzkum Pavel Šebesta)

Hradiště v Čechách

- **1. pol. 10. stol.** – po zániku starších „kmenových“ hradišť zakládány nová přemyslovská správní centra
 - hrady v písemných pramenech označeny jako: **civitas (metropolis), urbs, oppidum, castrum**
 - rozsah: menší (5–10 ha)
 - opevnění: hradby komorové konstrukce s čelní kamennou plentou (přemyslovská hradba)
- **Od 2. třetiny 10. stol.** – hradiska zapojeny do **tzv. hradské organizace:**
 - Čechy:** od 2. pol. 10. stol. budovali Boleslavové (15 hradů)
 - Morava:** od počátku 11. stol. za Oldřicha a Břetislava I. (8 – 10 hradů)
- **po roce 1000:** síť přemyslovských hradů se mění v hradskou organizaci, jejímž základem se stávají správní hrady:
 - a) **hrad** – civitas, castrum: ovládá přilehlý:
 - b) **hradský obvod** – civitas, provincia: spravuje:
 - c) **správce** – comes, prefectus, urbis, castellaneus: výběr daní, služby, zemské roboty

Hradské obvody

- **Rozsah** – kolem správních hradů (civitates, provinciae), vzdálené od sebe cca 30 km
 - cca 700 km², vojenské zabezpečení (stálé družiny)
 - hradské oblasti: župy, v čele župani (suppani, comites)
- **Kompetence** – moc vojenská, soudní a berní
- **Výběr dávek** – tribut pacis (daň z míru)
 - celní a mýtní poplatky (hranice, mosty)
 - dávky (2/3 panovník; ekonomické zajištění družiny (naturální: med, sůl, dobytek, obilí))
- **pol. 11. stol.** – Čechy: celistvěji zalidněné území 15–20 % rozsahu.
Č + M: počet obyvatel (Z. Boháč): 680 tis. (hustota 8,7 na km²)
- **přelom 12./13. stol.** – odhad: 1 235 000 obyvatel s průměrem 15,8 obyvatele na km²
- **Kol. r. 1400** – 3 mil. obyvatel

Hradská soustava

- **Systém správních hradů a jejich okrsků** (hradských obvodů, provincií, kastelání)
 - sloužil k přímému výkonu knížecí moci nad „svobodným“ obyvatelstvem skrze:
 - a) vybírání poplatků a robot
 - b) soudní moc
 - c) církevní správu („velkofarní organizace“)
- Plnění těchto funkcí zajišťoval úřednický aparát:
 - Správní úřady** – **katelán**: hradský správce (comes, prefectus urbis, castellanus)
 - **villik**: hospodářská činnost, vybírání poplatků a dávek
 - **komorník**: správce knížecí komory (finance, diplomacie)
 - **mečník, stolník, číšník, lovčí, maršálek (stáje)**

- **Dvorce** – majetek knížete s obytnými a hospodářskými objekty
 - 9. až 10. stol. uvnitř hradišť, od 11. stol. mimo (Zbečno, Živohošť)
 - přemyslovské: doloženy písemně (Boleslav, Tetín)
 - funkce: rezidenční, ekonomické, kultovní a obrané
 - zatíženy dávkami, robotami a platy nebo specializovanou produkcí služeb nebo výrobků
 - v čele villicus (správce) shromažďující dávky z okolí; při pobytu panovníka oděvy, potraviny a nápoje
 - Čechy: Hradsko u Mšena – první objev dvorce v Čechách: 1971-3 výzkum Miroslav Šolle
 - Morava: Pohansko u Břeclavi (první výzkum tohoto typu), Ducové

- 1) **lovecké** – záp. a již. okraj středních Čech (Zbečno, Starý Kanin, Kamýk, Živohošť, atd.) a vých. Č.
- 2) **hospodářské** – úrodné oblasti, obilní produkce (Radotín, St. Lysá, Sadská, Týnec n. Labem, Budyně n. Ohří)
- 3) **hradské** – vázány na správní hrady, náročnější řemeslná výroba

- **Svobodné obyvatelstvo:**
 - a) **tzv. knížecí sedláci** – dědici (rustices): podléhali jen knížeti, obdělávali půdu v dědičné držbě
 - užívali půdu svobodně, dokud kníže neprojevil své dispoziční právo

 - b) **hosté (hospites)** – sedláci hospodařící na cizí půdě, odvádějící příslušné dávky a roboty (cizinci, obchodníci)

Knížecí velkostatek

Sestával z menších či větších usedlostí s nevolníky nebo rolníky:

- systém osad zajišťujících od 10. st. požadavky knížecího dvora (služebníci - ministeriales)
- obyvatelé jako knížecí poddaní museli odvádět stanovené dávky (v naturáliích, později peněžní) a vykonávat předepsané služby (stavba a údržba opevnění, cest, mostů, přeprava)
- usazení řemeslníků a služebníků na knížecí půdě v okolí dvorců a hradišť, aby se nemusela zajišťovat jejich obživa (osady brtníků-med, dehtářů nebo dřevařů)
- po r. 1150 se systém stal neefektivní: úřednický aparát ohrožoval panovníkovy zájmy

První hrady a struktura majetkové držby v Čechách

- **Konec 11. stol.** – stabilizace vlastnictví, modernizace (výstavba) země (Vratislav Vaníček)
- **Konec 12. stol.** – výstavba prvních hradů v režii cizích rodů (Přimda)
 - v raném středověku existovalo menší pozemkové vlastnictví méně významných příslušníků původních klanů (familie), které nezískaly panovníkovu přízeň a úřad
 - současná historiografie odmítá vlastnictví země centrální mocí (tzv. služebnou organizaci)
 - struktury českého státu: rodová samospráva (kontinuita vlastnictví)
vrstva svobodných (odvádění dávek)
panovnické velkostatky (obhospodařované ze dvorců)
hradská organizace (úloha správní)
- **Svobodná držba** – před 13. stol.: šlechta se podílela na správě stáru
 - měla normativní charakter (právní normy)
 - částečně vycházela z původní klanové držby nezávislé na panovníkovi
 - vzor: tzv. barbarské zákoníky: kodifikovaly lokální zvyková práva
doplněny o prvky římského práva
přizpůsobují se potřebám církve

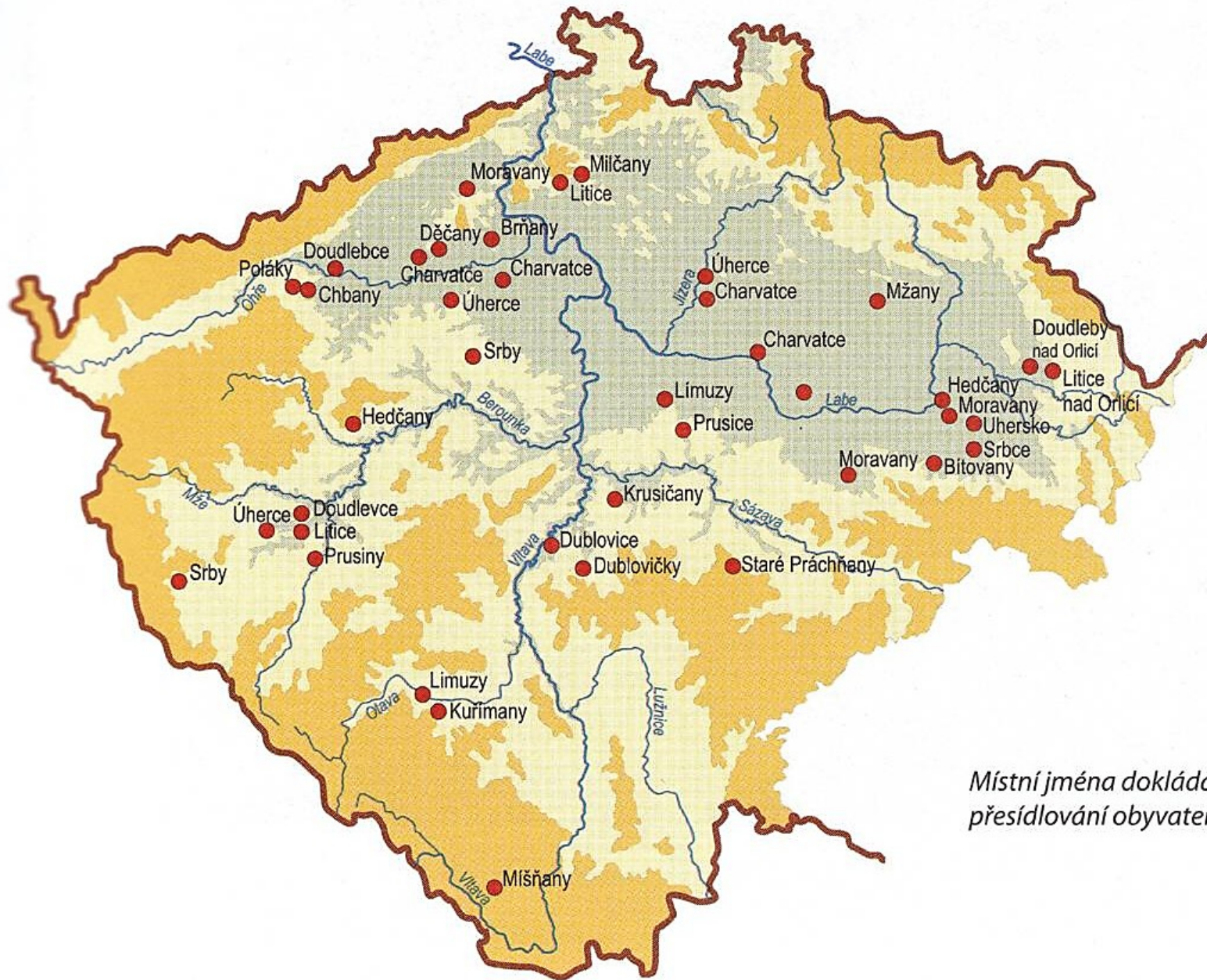
Hradská organizace

- **Dušan Třeštík** – model středověké státnosti v přemyslovském, piastovském a arpádovském státě jako „**středoevropský**“ **typ** v němž vládnoucí třída žila z podílu na důchodech státu, který získala jako odměnu za služby panovníkovi, jenž se opíral o hradskou a služebnou organizaci (vzor: VM)
 - 10. až 12. stol.: země byla přímo vlastněna knížetem za dozoru velmožů (družina).
 - koncem 12./1. pol. 13. stol.: hradský systém zanikl a vznikla „feudální pozemková šlechta“
Krzemieńska, B.–Třeštík, D., Služebná organizace v raně středověkých Čechách, ČSČH 12, 1964, 637-667.
- **Karol Buczek a Aleksander Gieysztor** – v Polsku (kritika: Stanisław Russocki: 1975)
- **Matúš Kučera** – v Uhrách
- **D. Třeštík a Josef Žemlička** – aplikace pozdně karolinského modelu státní správy modifikovaného na základě místních specifik (rozpad úřednického státu v západní Evropě: 9/10. stol.)
- **J. Žemlička** – půdní držba byla závislá na momentální mocenské konstelaci: na tom, zda byl panovník silný či nikoli (panovník propůjčoval půdu k užívání)
 - 90. léta: teze o „privatizaci přemyslovského státu“

Aristokracie

- **pol. 12. stol.** – šlechta se člení do 2 vzájemně prolnutých skupin:
 - a) **beneficiáři** – forma správy veřejných úřadů Přemyslovských Čech
 - z úřadu dostával třetinu příjmů, dvě třetiny vládce
 - systém převzatý ze západu (franská říše)
 - vznik domácí aristokracií na základě římských provinčních civilizačních vzorů
 - **hodnost** (dignitas) a **úřad** (officium) = **služba** knížeti a dynastii
 - zajišťovaly „**dobrodiní**“ (beneficium) - tj. podíly na knížecích důchodech a také příjmy z úřadu
 - b) **pozemková šlechta** – poprvé: (Blah - kastelán v Litoměřicích - 1177-1184)
- Termín **nobilis** – v pramenech od 40. let 12. stol.: označení elity
 - nositelé politických konvencí, její špička nebyla početná
 - vybírala knížete jako symbol představitele státního celku
 - z předních rodů spojených příbuzensko-klientskými vztahy
- Termín **domines** – označení pro šlechtu poslední třetiny 12. stol. (erby, kostely, predikáty)

- **Přesídlenecké osady** – seskupování lidí stejné profese do jednotně organizovaných vsí, které byly pojmenovány podle provozované řemeslné a služebné činnosti (vesnice svobodných sedláků)
toponýma: Hrnčíře, Kováry, Rudníky, Smolotely, Vinařice, Psáře
 - zakládány za Oldřicha a jeho syna Břetislava I. (Uherce, Hedčany)
 - chybí archeologické ověření(!)
 - přecenění jazykovědy: neznáme mechanismus pojmenovávání:
ice: po významném předkovi: Koch (ovice), Charvát (ovice)
any: vsi závislého obyvatelstva s hromadným pojmenováním
- Týnce: v ČR kolem 20 (Morava: 2) – přecházely do rukou šlechty Uherce, Hedčany – osady podle lidu z Uher nebo Polska.

*Místní jména dokládající
přesídlování obyvatelstva.*

Knížecí dvůr Přemyslovců

- **Společenství lidí žijících trvale v blízkosti knížete:**
 - a) jádro dvora (curia): členové vládního rodu a jejich příbuzní
 - b) okruh provinčních hodnostářů
 - c) rozšířený dvůr – colloquium, curia generalis (sněm či soudní shromáždění)
 - 11. stol.: v čele dvora stál comes palatinus: panovníkův zástupce a vojenský velitel, později komorník a velitel vojska (pražský kastelán)
- **Dvorské hodnosti** – 1 řádu: maršálek, lovčí a mistr kuchyně, mečník, jídlonoš čili stolník a číšník
 - 2. řádu: komorník, mincmistr, kancléř

- **Systém hradske spravy** – 11. a 12. stol.: transformuje se v knížecí a veřejnoprávní orgán, v němž vojenský způsob řízení vystřídala územní administrativa spojená s hrady jako centry hradske obvodů
- **Primates terrae** – označení předních zemské velmožů: předáků
- **Ministeriales** – části družiníků přidělena půda za poskytování vojenské služby
- **Milites primi ordini** – bojovníci prvního řádu: užší panovnická družina + rodová elita, prazáklad vyšší šlechty
 - vstup do nejvyšší skupiny podmíněn působením u panovnického dvora (základ panského stavu)
 - nejvyšší rodová elita vznikla v průběhu 11/12. stol.
- **Milites secundi ordini** – bojovníci druhého řádu, prazáklad nižší šlechty, od 12. stol.
 - dokládají donace ve prospěch církevních institucí (u Jarlocha – pauperes – chudí – bojovníci)
- **Teritorializace šlechty** – výstavba dědičné dominií šlechty
 - ve 12. stol. se šlechta stěhuje z dosahu center a správních hradišť do okolí a zakládá vlastní dvorce s vlastnickými kostely: nová lokální střediska

Pozemkové vlastnictví

- **Statuta Konráda Oty – 1189:** zákoník vyhlášený v **Sadské**
 - 1. bod hovoří o nenapadnutelné držbě pozemkového majetku vyšší i nižší nobility
 - všechna hereditates („dědiny“ – pozemkové majetky), které „urození muži drželi spravedlivě a v pokoji za Konráda Oty, mají držet i nadále
 - **1222:** nejstarší verze statut v listině vydaně pro šlechtu na Znojemsku
 - potvrzení: **1229:** listina pro Brněnsko
 - 1237:** listina pro Břeclavsko
- **1248/9** – vyvrcholil rozpor mezi starou beneficiární a novou pozemkovou šlechtou (povstání Přemysla II.)
 - šlechta vystupuje jako právně zajištěná vlastnická skupina
- **Za Václava I.** – hradecká soustava přestala ve své klasické podobě existovat

Geneze české šlechty:

- **Nejstarší šlechtické rody:** Hrabišici, Blehovci, Načeratci
- **Severozápadní Čechy** - nejbohatší kastelánské hrady
 - území je základem pro postup kolonizace
 - šlechta má své dvory a vazaly
 - šlechta zakládá kláštery a panovník města
 - hospodářsky silný základ
- **Hroznatovci** - záp. Čechy: od Poohří k Litoměřicím (dvorec)
 - erb tří jeleních parohů
 - rod spojován s litoměřickým velmožem Hroznatou z 11. stol.
 - vydržoval si svůj dvůr a družinu (kolonizace území)
- **Hrabišici** – sz. Čechy (Bílinsko), menší majetek v okolí Prahy, vých. Čechy, Morava – okolí Vlčnova, M. Třebové, Opavsko
 - rod erbu hrábí
 - koncem 12. stol. panství rozděleno mezi: Hrabiše, Slavka a Boreše
 - Hrabiše - nejmocnější, komorník, založil klášter Na Zderaze, 1197 – Osecký klášter

- **Střední Čechy:** dvory v okolí Prahy: **Vítkovci** – Stodůlky
Hroznatovci – Ovenec
Hrabišici – aglomerace na Zderaze
- **Páni z Kostomlat** – majetky v Polabí, majitelé Poděbrad, v erbu žebřík
 - účastnili se dobývání Milána za Vladislava II.
 - po pol. 13. stol. nové sídlo: Choustník
- **Blehovci** – původně na Litoměřicku: hrádek Třebušín
 - Čáslavsko: kostel a snad i dvorec
- **Cimburkové** – Miroslav zakladatel kláštera v Sedlci, ve znaku cimbuří
 - získali majetky na Moravě – Ctibor z Lipníka
 - rodový hrad zbudován v pol. 14. stol. u Trnávky, pak u Koryčan
- **Švábeničtí** – dle jména Slavibor – vazba na Hrabišice, elita moravské šlechty
 - čtyři střely ve tvaru kříže
 - 1.pol.13. st.- dělení: 1. z Náměště – Milíč I.
2. z Drnovic – Slavibor
3. z Úsova a Švábenic (kolonizace Krkonoš)

Geneze moravské šlechty:

- Wihoda, M.: Geneze moravské šlechty, Acta historica et museologica, řada C, 2, 1995, 23-41
- Břetislav I – **seniorátní zákon**: – každý dospělý Přemyslovec mohl usednout na pražský stolec (sepětí Přemyslovců s Moravou)
 - Morava měla pomalejší rotaci beneficiářů:
 - 1 období: včlenění Moravy do struktur českého přemyslovského státu (1018/19)
 2. období: funkce dočasné základny mladších Přemyslovců pro pražský stolec
 3. období: druhá třetina 12. stol. – vyčlenění kategorie Moravanů
 4. období: poč. 13. stol. se z hradské administrativy se vyčlenilo 12 rodů, které se podílely na řízení Markrabství
- **Reprezentativní jádro moravské nobility**:
 - páni z Bludova, Klobouk, Morkovic, Tasova, Kněžic a Bítova, Medlova, Myslibořic, Boskovic, Bílkova, Čeblovic, Švábenic, Deblína
- **Před r. 1240** – na Moravě se etablovaly jen 3 rody evidentně českého původu:
 - páni z Pulína a Drnholce, Čeblovic, Švábenic
- **Rakouská aristokracie**: páni z Medlova, Myslibořic a Miroslavi, Lichtenštejnové

Rezidenční dvory šlechty:

- Specifický druh šlechtických sídel se správní a obrannou funkcí předcházející kamenné hrady (před r. 1250), s tribunovými (emporovými) románskými vlastnickými kostely.
- **11. stol.** – nejstarší staví zeměpán
- **pol. 12. st.** – soukromé dvory šlechty a církve (více na Moravě, než v Čechách)
- **.1. Opevněné dvory či dvorce vložené do hradišť:**
 - sídla v zázemí správních hradů: služba panovníkovi (beneficium)
 - bez výrazné fortifikace, palisáda
- **2. Dvory mimo hradní okrsky v hradním zázemí:**
 - uvolnění z knížecí závislosti, vlastní pozemková držba
 - Litoměřice – dvůr Hroznaty, zakl. tepelského kláštera, u kostela P. Marie
 - Čimice – tvrz 6 km od Starého Města Pražského, 2.p.13. stol.
- **3. Venkovská sídla šlechty:** menší sídla mimo centra

• Bedřichův Světec

- pís. Prameny: .1238, tj. 30. léta 13. stol.

starší etapa: kostel sv. Jakuba

jádro ohrazené palisádou (1,5-2 ary),

dva zahloubené obj. č. 2 (4,5x4,5 m)

č. 3 (4x4 m, 18 kůlů)

dřevěné srubové konstrukce: rampovité vstupy (smrk)

jižně obj. 4 (3,5x3,5 m) kůlové konstrukce: hospodářská stavba

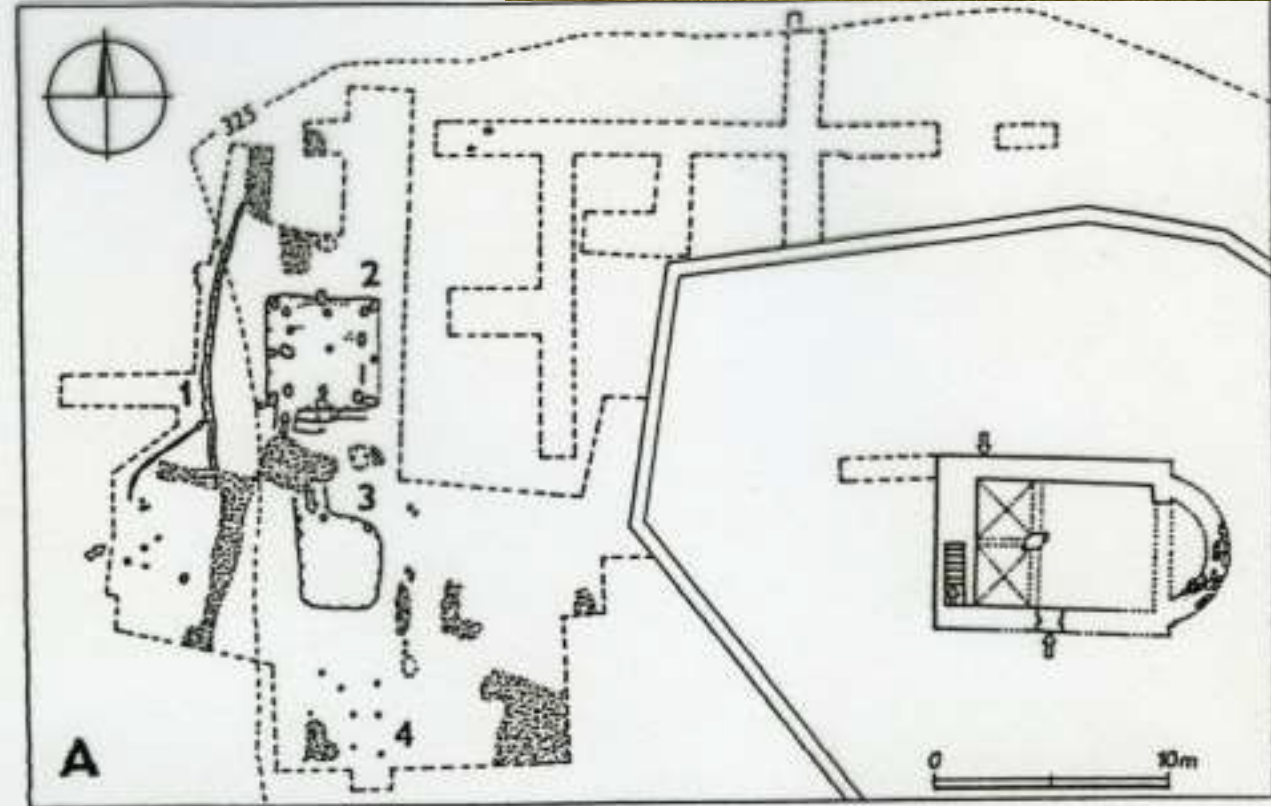
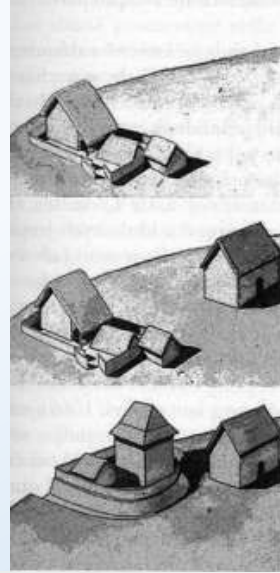
mladší etapa: zánik – ¼ 14. stol.

obj. 5: kruhový příkop š. - 5m, hl. - 2,2 m

vnitřní oblouk 16-19 m

obj. 6: zahloubená jáma (80 cm), 4 x 4 m (s kam. plentou)

obj. 7: s lícovanou plentou (š. 60 až 90 cm)

Venkovská sídla šlechty

- **Vroutek u Podbořan** – A. Hejna: pozdně románský kostel
 - jádro časného šlechtického sídla tvořila rozlehlá, částečně zahloubená stavba s kamennou podezdívkou a obdélným nebo lichoběžným půdorysem. Vlastníci: Hrabišici).
- **Týnec nad Sázavou** - (A. Hejna) rotunda s hranolovou věží, trojdílný zděný dům.
- **Radomyšl u Strakonic** – v patře tribunového kostela se dochoval románský portálek
 - výzkum existenci dvorce v této oblasti zpochybnil
 - B. Nechvátal o menším šlechtickém sídle uvažuje, pak johanitská komenda.
- **Velebudice** – ohrazený areál.
- **Chvojen (Benešov)** – sídlo s pozdně románským kostelem ze 13. století
 - výrazné opevnění, stavba na kamenné podezdívce.